

КОНТАКТИ

УДК 821.161.2=161.1“18/19”–3.09Д.Мордовець

ТВОРЧІСТЬ ДАНИЛА МОРДОВЦЯ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА (до проблеми національної ідентичності письменника)

Олена ЛУЦИШИН

*Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України,
пл. А.Міцкевича, 5, 79005 Львів, Україна*

У статті подано аналіз Франкової оцінки творчості українського і російського письменника Данила Мордовця з погляду проблеми його національної ідентичності. Франкову оцінку склали такі чинники: мова творів автора; щирість тону; тема України, ідейно-тематичне наповнення творів, образна система, народна символіка, народна етика, національний колорит, гумор; простота сюжетів; стиль; органічне входження у контекст українського письменства тощо.

Ключові слова: творчість Данила Мордовця, національна ідентичність письменника, ліризм прози, сюжет, тема, ідея, стиль, національний колорит, мова творів.

Постать письменника, історика, публіциста та етнографа Данила Лукича Мордовця-Сліпченка (Мордовцева) (1830, слобода Данилівка, тепер смт Волгоград. обл. – 1905, м. Кисловодськ, похований у Ростові-на-Дону), діяльність якого пов'язана з Петербургом та Саратовом, належить до історії двох культур – російської та української. Франко назвав його письменником з “подвійною літера-турною фізіономією” [1, с.148], хоч зі сумом констатував: російські твори Мордовця кількісно перевищують його український доробок. У визначенні національної ідентичності автора головним критерієм для Франка служила мова його творів, він звертав також увагу на органічне входження митця в український літературний контекст, на ідейно-тематичне, образне наповнення творів, стильові особливості, застосовував естетичний і соціологічний аналіз творчості. Видана у Петербурзі 1885 р. збірка українських оповідань Д. Мордовця викликала у І. Франка двоякі почуття, “тяжкі чуття, напівсумні а напіввідраді” [1, с.147]. Невеличка книжечка, обсягом менше 100 сторінок, містила в собі майже все, що зробив для українсько-руської літератури до 1885 р. письменник “непосліднього таланту і один з перворядних майстрів українсько-руської мови” [1, с.147]. У книгу входили п'ять нарисів, одна робота критично-літературна, видана окремою брошурою (“За крашанку – писанка. П. Ол. Кулішеві”. Петербург 1882), незакінчена поема “Козаки і море”, переклад одного з “Оповідань пасічника Рудого Панька” Гоголя і ще два нариси, публіковані в Галичині. Франка вразив перелік, поміщений на обкладинці книги оповідань, художніх творів та

історичних праць Д. Мордовця (17 назв, деякі з них по кілька томів) російською мовою.

“Яка величезна різниця! Так і видно відразу, що п[ан] Мордовець властиво працює на ниві літератури московської, а на вбогу ниву українсько-руського письменства являється тільки рідко, що так скажу святочною порою, не для літературного заробітку, але пертий непоборимою потребою – вилити на рідній мові ті думи, чуття і спомини, котрі не завсігди можна вилити на мові чужій. Той святочний характер носять на собі всі очерки п[ана] М[ордовця]” [1, с.148]. Франко робить висновок, що Мордовець, “віддаючи літературі московській свою думку, свою величезну працю і свої сили, для рідної українсько-руської літератури заховав одно – своє серце, м’яке, вразливе і мелодійно настроєне, але позбавлене всяких сильних і енергійних акордів” [1, с.148]. Таким чином, Франко бачив суттєву різницю в російському та українському “творчих обличчях” письменника, хоч визнавав своє недостатнє знання російської творчості Д. Мордовця. Дослідник висловив припущення: “подвійну літературну фізіономію” автора можна пояснити тим, що саме українська ідентичність була закладена генетично, бо походив він з української сім’ї, яка осіла на російській землі; пізніше знайомство з М. Костомаровим спричинило написання творів українською мовою.

З автобіографії Д. Мордовця, поміщеної у альманасі “Ватра”, довідуємося: українська мова була для митця рідною, оскільки предки його були козацького роду й жили в Україні, прадід письменника Іван Уласович Сліпченко-Мордовець разом з іншими земляками покинув рідний край та поселився між донськими козаками у слободі Данилівці. За свідченням самого Д. Мордовця, він народився в українській слободі і до 9 років не знав російської мови. Згодом майбутній письменник все ж вивчив російську, яка стала для нього “не чужою”, а прагнення освіти і знань вело його від гімназії у Саратові до університету в Казані, а пізніше – у Петербург.

Франко відзначив, що у рецепції російської критики й читачів російські праці Мордовця зустрічали “зовсім не беззглядні похвали, а в публіці далеко не однозгідний ентузіазм” [1, с.148]. “Але коли мислитель, учений і романіст Мордовцев під не одним зглядом заслужив може на закиди, то українсько-руський поет Данило Мордовець є і останеться назавсігди вельми симпатичною, хоч не вельми й визначною літературною появою” [1, с.148].

З видавничих планів Франка, відтворених у листуванні, довідуємося про його інтерес з початку 80-х рр. XIX ст. до української творчості Мордовця. Так, у листі до І. Белея (1881) Франко планує замовити в О. Кониського для журналу “Світ” оцінку українських праць Мордовця, помістити його портрет, аналіз російських творів автора взяти з праці М. Драгоманова “Центри і Україна”. У листі до О. Кониського (1884) Франко пише: “Самі знаєте, що появлення імен Костомарова і Мордовця на листках “Зорі” мусило б високо піднести її значення” [2, т.48, с.478]. Саме від О. Кониського Франко отримав для “Зорі” оповідання Мордовця “Старці” (написано 1855), яке з’явилося друком 1885 р. у № 20 за підписом: Данило М. Сліпченко. У рецензії на “Zarysu ruchu literackiego Rusinów” О. Кониського Франко реферує його оцінку праць Мордовця.

Франкові належить ґрунтовний аналіз української збірки оповідань Мордовця, виданої у Петербурзі (1885), стаття “Данило Мордовцев” польською мовою (К. Lw., 1892), а також некролог письменника (ЛНВ, 1905).

В аналітичних літературних оглядах Франко зараховує Мордовця до “круга писателів “Основи””, до першої школи національної літератури під проводом П. Куліша (стаття “Метод і задача історії літератури”), поряд з П. Кулішем та О.Кониським до покоління “старших українофілів російських” (стаття “Українська альманахова література”). У статті “Українська література в Галичині за 1886 рік” він серед письменників не-галичан, яких охоче читають в Галичині, називає імена І. Левицького, П. Мирного, О. Кониського, Д. Мордовця. У “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” Франко аналізує збірку “Оповідань” 1885 р., публіцистичну працю Мордовця “За крашанку – писанка...”. Дослідник вважав прекрасною сповнену глибокого ліризму відповідь Мордовця “За крашанку – писанка” (1882) на відомий виступ П. Куліша у Львові з “Крашанкою...” (“Крашанка русинам і полякам на великдень 1882”. – Львів, 1882), назвав однією з найкращих публіцистичних праць Мордовця. У статті “Южнорусская литература” (1904) Франко згадує український дебют Мордовця – поему “Козаки і море”, його оповідання та нариси, проте відзначає, що популярність письменник здобув історичними романами та нарисами російською мовою.

У численних рецензіях на видання літературних збірників, альманахів Франко серед інших, вартих уваги, аналізує і твори Д. Мордовця, зокрема оповідання “А все пречиста” (у рецензії на “Ватру” В. Лукича), нарис “Луна з нової України” (у рецензії на літературний збірник “На вічну пам’ять Котляревському”, 1904, ЛНВ), невеличкий ліричний нарис “Будяк” (1886, рецензія на альманах “Степ”).

В альманасі “Ватра” В. Лукича Франкову увагу привернуло оповідання “А все пречиста” як “чудова, записана з народного переказу кримінальна новела. Парубка підозрюють у вбивстві єврея, все свідчить проти нього, і тільки одно могло б його врятувати – доведення alibi, але саме цього він не хоче зробити, щоб не скомпрометувати дівчини, у якої він був саме тієї ночі. Але вона сама, прибувши до Києва на прощу і випадково зустрівши свого милого на вулиці, коли його вели на суд, пішла за ним до залу суду і говорить всю правду і рятує його від нещастя” [2, т.27, с.102–103]. Франко характеризує творчу манеру Мордовця як просту, дещо сентиментальну і трохи церковну, проте відзначає: оповідання справляє сильне враження, особливо тому, що показує почуття простих сільських людей – членів суду присяжних.

Франко радісно вітає нарис Д. Мордовця “Луна з нової України” як “одну з спроб розширити обрій нашого літературного терену. В оповіданні селянки-українки автор малює тут епізод з українського переселенського руху над Амур і життя українців у тих далеких сторонах” [2, т.35, с.228]. Дослідник окреслює творчу манеру письменника: “Звичайний спосіб оповідання Д. Мордовця, більше ліричний, ніж епічний, не дає ярих, пластичних образів, але зате лишає в душі декілька тонів, що довго і глибоко торкають чуття і малюють невігаслу любов українців до рідного краю та тугу за ним і на нових оселях” [2, т.35, с.228].

У рецензії на альманах “Степ” (1886), яку Франко опублікував польською мовою у “Prawdę” (1887), критично оцінюючи зміст книги, він усе ж виділив твори кількох авторів, зокрема драму “Бондарівна” І. Карпенка (І. Тобілевича), гумористичний нарис “Невинна” І. Нечуя-Левицького, повість “Бідна дівчина” М. Заволоки (М. Грушевського) і невеликий ліричний нарис “Будяк” Д. Мордовця.

“Будяк” Мордовця Франко характеризує як річ невелику і овіяну теплом справжнього ліризму, де автор черпає зі своїх спогадів, показавши власне життя в алегоричній картині через своє ставлення до барвінку й калини, що росли в саду перед його рідною домівкою на Україні. Щораз далі відводила його доля від цих товаришів дитинства – до шкіл, до столиці, а коли врешті на схилі віку він повернувся, щоб натішитися ними, послухати українських пісень і заплакати, він почув під вікнами іншу пісню, а від барвінку і калини не знайшов ані сліду. “Калину порубали на дрова, а замість барвінку виріс будяк. Бо коли повіяли холодні вітри і нагнали холоду на Україну – загинув і мій барвінок, а замість нього виріс колючий будячище” [2, т.27, с.116]. Таким чином, ліричний нарис-мініатюра, в якому через алегоричні образи розкрито певну дидактичну тезу, привернув увагу Франка передусім щирістю почуттів, настроєвою тональністю.

Франкова рецензія “Д.Л. Мордовець. Оповідання. С.Петербург. Типографія В.С. Балашева. 1885. Стор.95, в 8-ку” і сьогодні, незважаючи на дещо популяризаторський характер, не втратила свого значення, на Франкові оцінки посилаються майже усі пізніші дослідники творчості Мордовця. Франко спершу написав рецензію польською мовою для петербурзької газети “Kraj” (1886), а згодом переклав її українською мовою для альманаха В. Лукича “Ватра” (1887), пізніше використав матеріал статті для коротенького нарису, опублікованого у “Зорі” (1891, № 9). Творчу манеру українських прозових творів Мордовця Франко характеризує як ліричну: “М[ордовець] переважно поет, і то поет ліричний. Не чарує він нас ані силою, ані пластикою картин, ані будовою і викінченням цілоти, – противно під кожним з тих зглядів творам його багато дечого можна би ще побажати. Але під зглядом мелодійности язика і сердечної щирости тону, тремтячого в кождім уступі тих очерків в українсько-руській літературі мало хто йому дорівняє” [1, с.149]. Франко проводить паралелі до творчості Марка Вовчка, вважаючи “Народні оповідання”, видані 1857 р., безпосереднім взірцем для повістевих нарисів Мордовця з 1859 р. “Зміст тих очерків звичайно дуже вбогий і служить авторові немов тільки провідною ниткою, коло котрої може снувати барвисті арабески поетичних рефлексій і мглисті очерти чудово милих і своєрідних, але швидко розпливаючихся картин. Постаті, виступаючі в його оповіданнях з 1859 р., зарисовані тільки в профілях, двома-трьома штрихами; не бачимо їх ділання, чуємо тільки теплий подих їх чуття, бачимо їх сумовиті лиця, мов бліді хмарки, перепливаючі по чудовій панорамі українського села” [1, с.149].

Франко аналізує ранні оповідання Мордовця (“Салдатка”, “Дзвонар”, “Старці”, останній твір не увійшов до збірки його оповідань) і три пізніші нариси (“Сон – не сон”, “Скажи, місяченьку” та “Із уст младенців”). Він відзначає помітну різницю між ранніми літературними пробами пера письменника і творами більш пізнього періоду. Крім того, тривалий час Мордовець взагалі не пи-

сав українською мовою, хоч тема України була присутня у його російських творах, Франко назвав цей період “антрактом” в “українсько-руським письменстві” Мордовця*. Така тривала перерва (понад 20 років) якісно позначилась на українських творах письменника: істотно змінилася концепція дійсності, що не пройшло повз увагу дослідника. “В попередніх [творах – О.Л.] автор хоч дуже делікатними рисами малював побут народу, був душею і серцем близько того народу, бо жив посеред нього. Тепер, в р[оці] 1882 він, столичний літерат, хіба тільки думою, споминами залітати може на Україну, і через те не побут народу, а свої власні думи, чуття і мрії виводить перед нами. Тут вже п[ан] М[ордовець] – чистий лірик; його 3 очерки з 1882 р. – се не повістки, а радше свободні арабески різнобарвних і часто слабко з собою пов’язаних рефлексій і картин. Спільне тло їх – се Україна, але вже не та, яку видно з тісного сільського віконця, але Україна яко одиниця народна, з її історією, літературою і будучиною, з пекучими загадками її народного існування і самостійності. Оповідати зміст тих очерків – дуже трудно. Найдивоглядніші скоки фантазії служать тут нераз до замаскування, а zarazом і до вираження головної думки автора. Я б назвав ті очерки свого рода “невольницькими думами”, вже хоч би задля їх темного, містичного, алегоричного, справді невольницького вислову” [1, с.151].

Так у біографічному нарисі “Із уст младенців” через алегоричні образи орла та ведмедя Франко побачив звернення автора до української громади:

“Та воно ж, – відказує автор, – так саме на всім світі діється: хто кричить, тому й дають, а хто мовчить та жде – тому зась”.

Отсі слова автор ставить на вид усій українсько-руській громаді, тій тихій, задуманій, хоч роботящій і повній любови до свого рідного та самопожертви, але мовчазливій, несміливій та слабій задля недостатчі міцної організації та ясного суцільного почуття, єдності цілей і напряду українсько-руській громаді. “Хто більше реве, тому й дають, а хто мовчить, тому й зась”, то є тільки та громада, тільки та суспільність може мати надію на ліпшу будучину, на самостійність і свободу, котра зуміє і зможе все те вибороти собі, здобути дружним, громадським і невсипущим змаганням. Не досить теоретично доказувати права України-Руси, самостійність українсько-руського народу, мови, літератури, – треба приложити рук і сил до практичного осущення українських ідеалів, до виборення України-Руси того, чого мимо всяких теоретичних доказів не дає їй груба, брутальна сила.

“Чуєте, панове? Не позакладало? – А коли чуєте, то знайте та на вуси собі мотайте...” [1, с.152–153]. Цей уривок наочно ілюструє поєднання ідейно-тематичного аналізу літературного твору з соціологічним, характеризуючи творчу лабораторію Франка-критика.

Франкову оцінку творчості Д.Мордовця з погляду української ідентичності письменника склали подальші чинники: мова творів автора (відзначав її мелодійність); щирість тону (ця категорія для Франка завжди мала велике значення);

---

* З посвяти до нарису “Сон не сон” пасербиці Костомарова Софії Марківні Кисіль довідуємося: саме їй ми завдячуємо тим, що Мордовець знову вирішив писати українською мовою.

тема України, ідейно-тематичне наповнення творів, образна система, народна символіка, народна етика, національний колорит, гумор; простота (“вбогість”) сюжетів; стиль (ліризм прози Мордовця, подекуди іронічні нотки, проста, дещо сентиментальна, “застаріла” манера); органічне входження у контекст українського письменства тощо.

У некролозі Мордовця Франко відзначив, що Мордовець – потомок козацького роду, ветеран українського письменства, який недавно у Петербурзі скромно святкував 50-ліття літературної діяльності, автор понад ста томів праць російською мовою (у Петербурзі 1901–1902 рр. вийшло 50-томне Зібрання праць Мордовця). “До українського письменства належить своєю поемкою “Козаки та море”, кількома побутовими оповіданнями (“Дзвонар”, “Старці”, “Солдатка”), рядом лірично-публіцистичних ескізів чи фантазій, полемічною статтю “За крашанку – писанка”. Проби історичного роману українською мовою “Дві долі” (ЛНВ, річник 1) та “Палій” вийшли невдатні задля перестарілої манери автора” [2, т.36, с.43]. Та це не завадило Франкові визнати певні заслуги Д. Мордовця перед українською культурою: “З тим усім Мордовець належить до великих майстрів української мови, та й своїми симпатіями він усе був на боці України, хоча й не можна сказати, щоб усе був вірний тим симпатіям і щоб усе віддавав українській справі такі услуги, які міг би був віддавати завдяки своїм впливам у російській літературі” [2, т.36, с.43]. З наведеного уривка бачимо, що Франко вважав реалізацію творчого потенціалу Д. Мордовця на ниві українського письменства недостатньою, хоч не назвав причин того, чому ідентичність російська переважила українську.

Проте згадаємо знову Франкову оцінку Д. Мордовця: “Але коли мислитель, учений і романіст Мордовцев під не одним зглядом заслужив може на закиди, то українсько-руський поет Данило Мордовець є і останеться назавсідги вельми симпатичною, хоч не вельми й визначною літературною появою” [1, с.148]. Тут доречними є слова Франка з промови, виголошеної на 25-літньому ювілеї своєї літературної діяльності: “У нас ще довго будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджувати інтерес до духового життя і громадити матеріал, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти всі так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнутися пишне, сміле склепіння” [2, т.31, с.309]. Однією з таких цеглинок у фундаменті української культури була творчість Данила Мордовця.

1. Франко І. Д. Л. Мордовець. Оповідання... [Рец.] // Ватра. – Стрий, 1887.
2. Франко І. Я. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1976–1986.

**DANYLO MORDOVETS' AS WRITINGS IN INTERPRETATION
OF I.FRANKO (problem of the writer's national identity)**

Olena LUTSYSHYN

*National Academy of Science of Ukraine T.Shevchenko Institute of Literary Studies
(Lviv branch), 5 Mickewicha cr, 79000, Lviv, Ukraine*

This article analyses Franko's interpretation of the works by ukrainian and russian writer Danylo Mordovets. There are some factors contains Franko's estimation such as the language of the works, sincerety of the manner, ukrainian themes, the ideas of the writings, the character system, the popular symbols, people's ethics, national roots, the humour, the plots, the style and the context of ukrainian literature.

Key words: Danylo Mordovets' as writitings, national identity, lyricism of prose, the plot, the theme, idea, the style, national roots, the language of the works.

Стаття надійшла до редколегії 02.04.2004

Прийнята до друку 20.05.2004